

Hans-Christian Petersen, Samuel Salzborn (Hrsg.). *Antisemitism in Eastern Europe: History and Present in Comparison*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2010. 245 S. Politische Kulturforschung. Hrsg. v. Samuel Salzborn; Bd 5. ISBN 978-3-631-59828-3 (Hans Kristians Petersens, Zamuels Zalborns (red.). *Antisemitisms Austrumeiropā: Vēsture un tagadne salīdzinājumā*)

Antisemitisms jeb ebreju nišana atzīstama par īpašu naida veidu, kurš, balstīts vistumsonīgākajos aizspriedumos, apmelojošos izdomājumos spējis pastāvēt cauri gadsimtiem līdz pagājušajā 20. gadsimtā tas noveda līdz visdrausmīgākajam noziegumam – ebreju totālai iznīcināšanai – holokaustam, pilnīgai cilvēības krīzei Eiropā, ļaunuma un morālās degradācijas simbolam. Taču, neraugoties pat uz to, antisemitisms turpina pastāvēt. Tieši tādēļ Hansa Kristiana Petersena un Zamuela Zalborna redakcijā klajā nākušais zinātnisko rakstu krājums, kurā atsevišķos pētījumos aplūkota un analizēta antisemitisma problemātika Austrumeiropā no Baltijas līdz Balkāniem, jāvērtē kā ļoti nopietns un nozīmīgs veikums. Jau krājuma ievadā tā sastādītāji pamatoti uzsvēruši “kritiskas pašatspoguļošanas nepieciešamību” un to, ka grāmatas mērķis ir ne tikai vēsturiskais apskats, bet arī reizē caur vēsturisko sakņu izpratni norādīt uz reālajiem, pastāvošajiem un potenciāli vardarbīgajiem dažādo antisemitisma formu draudiem (7. lpp.).

Rakstā par antisemitismu Polijā tā autors Klauss Peters Frīdrihs (*Klaus-Peter Friedrich*) norādījis uz poļu un ebreju attiecību saasināšanos un antisemitisma pieaugumu karu un svešzemju okupāciju apstākļos, kurus Polijai nācās pārdzīvot 20. gadsimtā. Tā Polijas un Padomju Krievijas kara laikā 1920. gadā poļu antisemitisms radīja un plaši sāka lietot “židiskā komunisma” lozungu. Lai gan tikai neliela politiski aktīvo ebreju grupa bija pievienojusies boļševismam, antisemīti poļu interešu nodevībā un centienos ieviest Polijā padomju sistēmu vainoja visus ebrejus kopumā, ieskaitot pat cionistus (13. lpp.). Tieši tādas pašas antisemitiskas noskaņas valdīja poļu pretestības kustībā 1939.–1941. gadā, kad Poliju savā starpā sadalīja nacistiskā Vācija un Padomju Savienība, turklāt ebrejus tagad sāka apsūdzēt arī par vāciešu aģentiem, draugiem un apbrīnotājiem (15. lpp.). Tūdaļ pēc kara, kad kļuva aizvien skaidrāks, ka Polija nonāks padomju virskundzībā, ar to pašu “židiskā komunisma” saukli 1946. gada vasarā tika sarīkoti asiņaini ebreju grautiņi, kuri prasīja dažu simtu cilvēku dzīvību (18. lpp.). Mūsdienu situācijas izvērtējuma pamatā autors licis plašu un vispusīgu 1991., 1994.–1995. un 2002. gadā Polijā veikto sabiedrības aptauju rezultātu analīzi, noslēdzot savu rakstu ar pozitīvas

cerības raisošu faktu, ka desmit gadu laikā no 1992. līdz 2002. gadam gandrīz dubultojies (no 8% līdz 15,7%) to poļu skaits, kuri noraida un nosoda antisemitismu (24. lpp.). Var tikai izteikt nožēlu, ka līdzīgas reprezentatīvas aptaujas sabiedrības noskaņojuma noskaidrošanai etnisko un starpnacionālo, to skaitā latviešu un ebreju attiecību jautājumos nav veiktas Latvijā.

Analizējot antisemitismu Bohēmijas zemēs, Mihals Frankls (*Michal Frankl*) savā rakstā čehu nacionālistu vidū izplatīto antisemitismu 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā raksturojis gan kā antiliberālu (33. lpp.), gan kā antisociālistisku, atzīmējot, ka čehu sociāldemokrātu panākumi Austroungārijas reihsrāta (parlamenta) vēlēšanās 1897. gadā antisemitu skatījumā bijuši “pasaules mēroga žīdu sazvērestības” rezultāts, bet šis pats gads noslēdzās ar pret vāciešiem un ebrejiem vērstiem nemieriem un grautiņiem Prāgā un citās pilsētās (34. lpp.). Par čehu nacionālistu antisociālistiskās antisemitiskās propagandas neatņemamu sastāvdaļu kļuva arī ebreju apsūdzēšana kristiešu bērnu rituālās slepkavībās – kādas meitenes slepkavībā tika vainots un notiesāts ebrejs Leopolds Hilzners (35. lpp.). Raksturojot stāvokli Čehoslovākijā starpkaru periodā, autors uzsvēris antisemitisma politiskās ietekmes ierobežoto raksturu, pateicoties prezidenta Tomāša Masarika autoritātei un stingrajai nostājai pret antisemitismu, kad čehu vairākuma izpratnē antisemitisms nozīmētu vērsanos pret Masarika pārstāvētajām vērtībām, kas reizē būtu arī nostāšanās pret pašu Čehoslovākijas valsti (34.–35. lpp.). Attiecībā uz antisemitisma pieaugumu pēc Minhēnes pakta un Čehoslovākijas valdības pirmajiem soļiem pretebreju nostājas ieņemšanā autors norādījis, ka vēsturnieku vidū nav vienprātības, cik lielā mērā tas notika, vadoties no ārvalstu piemēriem un tieša nacistiskās Vācijas spiediena rezultātā (37. lpp.). Komunistiskās Čehoslovākijas politika viennozīmīgi un pilnīgi pamatoti rakstā novērtēta kā valstiska līmeņa antisemitisms “anticionisma” aizsegā. Autors uzsvēris, mūsdienā Čehijā antisemitisms spēlē vienīgi marginālu lomu politikā un masu saziņas līdzekļos, lai gan bijuši neonacistu mēģinājumi sarīkot demonstrācijas un savu aktivitāti izrāda holokausta noliedzēji (41. lpp.). Nelielus iebildumus varētu izsaukt vienīgi autora pārāk vispārinātā konstatācija, ka ebreju stāvoklis Čehoslovākijā (1918.–1938. g.) bija relatīvi labāks salīdzinājumā ar situāciju pārējās (citās) Austrum- un Centrāleiropas valstīs (29. lpp.). Precīzāk būtu teikt – vairākumā minētā reģiona valstu.

Magdalēnas Maršovskas (*Magdalena Marsovska*) raksts veltīts pašreizējai situācijai Ungārijā, kur antisemitisms un dažāda paveida ksenofobija ieguvusi patiesi draudīgus apmērus, pastāv un aktīvi darbojas paramilitāras un politiskās ekstrēmi nacionālistiskas organizācijas un notiek vardarbīgi uzbrukumi. Kā atzīmējusi autore, antisemitisms Ungārijā vairs nevar tikt definēts šaurā tā izpratnē kā ebreju nīšana, tas ieguvis simboliska “ebreja” un “svešzemnieciskuma paša par sevi” jēgu (52. lpp.), tādējādi vārdam “ebrejs” kļūstot par visa ļaunā, nepieņemamā vai svešā vispārinošu sinonīmu tieši tādā pašā nozīmē, kā to lietoja savā antisemitisma propagandā nacisti. Tā par “netūriem žīdiem” tika nosaukti Ungārijas televīzijas žurnālisti, 2006. gada rudenī aizdedzinot televīzijas ēku (48. lpp.), un izcili Ungārijas kultūras cilvēki, to skaitā Nobela prēmijas laureāts rakstnieks Imre Kertēzs, publiski salīdzināti “ar žurkām, kuras jāiznīcina” (56. lpp.).

Ļoti būtiski secinājumi izdarīti Haima Franka (*Chaim Frank*) rakstā par antisemitismu Dienvidslāvijā. Balstoties uz Balkānu piemēru, autors uzsvēris, ka holokausta problemātiku nevar reducēt tikai uz to, cik spēcīgs un ietekmīgs ir bijis vietējais antisemitisms katrā atsevišķā valstī, jo Dienvidslāvijā, kur ebreji, lai gan starpkaru periodā nebija saskārušies ar īpašu pret viņiem vērstu naidīgumu, gandrīz visi pilnībā tika iznīcināti holokaustā, kamēr Rumānijā ar tās spēcīgajām antisemitisma tradīcijām vairāk nekā pusei ebreju tomēr izdevās izdzīvot. Tāpēc autors akcentējis, ka tikpat svarīgi ir arī tādi faktori kā tiešās vācu nacistu varas kontroles pakāpe katrā tās ieņemtajā teritorijā un vietējo iedzīvotāju iesaistīšanās ebreju iznīcināšanā (105. lpp.).

Pastiprinātu interesi un uzmanību raisa Svetlanas Bogojavlenskask raksts, jo tas veltīts antisemitisma problemātikai Latvijā. Jāatzīmē, ka autore tiešām veikusi lielu un rūpīgu darbu, lai viņai atvēlētā ļoti ierobežotā teksta apjomā spētu atsegt un parādīt visbūtiskākos šīs tēmas aspektus. Publikāciju raksturo augsts zinātniskais līmenis, ārkārtīgi korekta konkrēto fakturu interpretācija, viegli uztverams un loģiski strukturēts materiāla izklāsts. Var droši teikt, ka šis raksts plašam attiecīgās tēmas pētnieku un interesentu lokam dod patiesi izsvērtu un maksimāli objektīvu priekšstatu gan par vēsturisko, gan šodienas situāciju Latvijā antisemitisma jautājumā. Aplūkojot situāciju Latvijā starpkaru periodā, autore argumentēti norāda, ka Latvijas valsts oficiālajai politikai nekāds antisemitisms nepiemita. Reaģējot uz atsevišķiem pret ebrejiem vērstiem uzbrukumiem valsts pastāvēšanas pirmajos gados, Latvijas valdība šādu rīcību asi nosodīja, demonstrējot, ka valsts pamatos liktie demokrātiskie ideāli nebūs tikai tukši solījumi (117. lpp.). Latvijas demokrātiskās attīstības laikā līdz 1934. gadam ebreji vienmēr bija pārstāvēti ar saviem deputātiem parlamentā, ebreju stāvokli un tiesības neierobežoja nekādas likumdošanas barjeras – viņi bija tiesībās vienlīdzīga Latvijas pilsoņu kopuma – Latvijas tautas neatņemama sastāvdaļa. Darbojās ebreju skolu tīkls ar brīvu mācību valodas izvēli, un daudzskaitlīgās ebreju sabiedriskās organizācijas piedzīvoja savus uzplaukuma gadus (118. lpp.). Tomēr reizē pastāvēja arī antisemitiskas ultranacionālistu organizācijas. Atsaucoties uz profesora Aivara Strangask pētījumu datiem, autore atzīmējusi, ka pagājušā gadsimta 20. gados Latvijā bijis aptuveni no 3000 līdz 3500 aktīvu antisemitu, un pilnīgi jāpiekrīt secinājumam, ka tas uzskatāms par iespaidīgu skaitu tādai nelielai valstij kā Latvija (119. lpp.). Tieši pasaules saimnieciskās krīzes gadi iezīmējās ar antisemitisma pastiprināšanos un pieaugumu Latvijā. Izveidojās organizācija “Ugunskrusts”, vēlāk “Pērkonkrusts”, kura par savas darbības vadlīniju pieņēma antisemitismu un būtu pēc būtības atzīstama par latviešu nacistisku organizāciju. Lielu Latvijas valdības nepatiku izraisīja Ebreju boikota komitejas darbība 1933. gadā, kura, protestējot pret nacistiskās Vācijas antisemitisko politiku, aicināja uz Vācijas preču un pakalpojumu boikotu. Taču šīs nepatikas pamatā bija nevis Latvijas valdības antisemitisms, bet gan nacistiskās Vācijas rupjais spiediens, apturot Latvijas sviesta importu (120.–121. lpp.).

Daži precizējumi un papildinājumi tomēr būtu nepieciešami jautājumā par Latvijas parlamentārās republikas hronoloģiskajiem ietvariem un ebreju pārstāvību Latvijas augstākajās likumdošanas iestādēs. Latvijas parlamentārās republikas sākums nav datējams ar 1921. gadu (118. lpp.), bet ar 1920. gadu,

kad darbu sāka demokrātisko vēlēšanu rezultātā izveidotā Latvijas Satvermes sapulce (1920.–1922. g.), kurā arī ebrejiem bija savi deputāti. Te jāpiebilst, ka ebreji bija pārstāvēti jau priekšparlamentā – Latvijas Tautas padomē.

Rakstot par Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma politiku, autore precīzi norāda, ka tika slēgtas tieši kreisās ebreju organizācijas (122. lpp.). Tieši to pašu Ulmanis izdarīja arī ar latviešu un citu tautību šāda paša politiskā virziena organizācijām, un šo rīcību nevar vērtēt kā antisemitisku. Autore pamatoti secinājusi, ka Ulmaņa izvērstā latviskošanas kampaņa bija vēsta vispirms tieši pret vāciešiem, bet ne ebrejiem (131. lpp.). Išā apakšnodaļā, kura veltīta pirmajam padomju okupācijas gadam Latvijā, autore uzskatāmi parādījusi, kā padomju režīms izpostīja Latvijas ebreju kopienas dzīvi, represējot ebreju politiskos un reliģiskos līderus un slēdzot visas ebreju organizācijas. Vienīgo iebildi izraisa padomju okupācijas nodēvēšana par “krievu klātbūtni” (123. lpp.), jo šis režīms bija absolūti prettautisks un pastrādāja noziegumus pret visām tautām, krievu tautu ieskaitot. Rakstot par holokaustu Latvijā, autore norādījusi, ka Latvijas ebreju iznīcināšanu veikušas vācu vienības, Arāja komanda un vietējās paš aizsardzības grupas (125. lpp.). Attiecībā uz stāvokli Padomju Latvijā rakstā analizētas Staļina režīma antisemitiskās politikas izpausmes, ebreju centienus izceļot uz Palestīnu režīmam traktējot par “dzimtenes nodevību”, holokausta izdzīvojušos turot aizdomās par “sadarbību ar vācu okupantiem”, ebrejus, kuri neatkarīgajā Latvijas valstī veica aktīvu sabiedrisko darbību vai centās atjaunot ebreju kultūras dzīvi, apsūdzot “pret-podomju propagandā” (126. lpp.). Valsts antisemitisms Padomju Latvijā nebeidzās ar Staļina nāvi. Ebrejiem nebija ne savu skolu, ne sabiedriskās dzīves. Pēc Maskavas pavēles regulāri notika antisemitiskas propagandas kampaņas zem anticionisma un Izraēlas nosodīšanas lozungiem. Ļoti smagas un palielošas sekas atstāja holokausta noklusēšana. Mūsdienā Latvijā vēl aizvien ir dzīvi antisemitiskie mīti par “žīdiem, kuri valda pasauli” un nacistu konstruētais “žīdu čekistu” tēls, šāda veida izdomājumu publiskajiem paudžiem nesaņemot pienācīgu pretsparu ne no valsts iestāžu, ne sabiedriskās domas puses (128.–129. lpp.). Diemžēl arī liela daļa Latvijas vēsturnieku tā arī nav spējusi uztvert holokaustu kā mūsu tautas kopīgu traģēdiju (130. lpp.).

Lasot Mordehaja Zalkina (*Mordechai Zalkin*) rakstu par antisemitismu Lietuvā, var atrast ļoti daudz kopīga ar situāciju Latvijā. Arī Lietuvas valsts politikai starpkaru periodā kopumā nebija raksturīgs antisemitisms. Arī Lietuvā nacistu visaptverošā antisemitiskā propaganda panāca daļas lietuvišu iesaistīšanos ebreju masveida slepkavošanā. Atšķirībā no Polijas, kur pastāvēja nāves nometnes un upuri tika noindēti ar gāzi, bez tieša kontakta ar slepkavām, okupētajās padomju teritorijās ebreju nogalināšana notika, slepkavām fiziski un tieši saskaroties ar saviem upuriem personiski. Tādēļ ebreju kolektīvajā atmiņā iegulās priekšstats par lietuvišu, tāpat arī latviešu, ukraiņu un baltkrievu slepkavām (155. lpp.). Vienlaikus Lietuvā bija liels skaits ebreju glābēju. 761 lietuvietis saņēmis “Taisnprātīgā starp tautām” nosaukumu, un tas ir viens no visaugstākajiem rādītājiem Eiropā (154. lpp.). Mūsdienā Lietuva var lepoties arī ar to, ka te ir vieni no viszemākajiem antisemitisma rādītājiem, atsevišķos gados Lietuvā nav fiksēts neviens antisemitiska incidenta gadījums (161. lpp.). Uz atsevišķām antisemitisma izpau-

mēm presē Lietuvas valdība ir reaģējusi nekavējoties un bargi (160. lpp.), ko diemžēl nevar teikt par Latvijas valsts varas rīcību līdzīgos gadījumos.

Uz pārdomām mudina Hansa Kristiana Petersena raksts, kurā aplūkota situācija Krievijā. Krievijā, vēlāk Padomju Savienībā līdz pat 1990. gadam antisemitisms faktiski vienmēr bija valsts politika. Cariskās Krievijas antisemitismu raksturoja apmešanās joslu noteikšana ebrejiem. Savukārt Padomju Savienībā “šķiru cīņas” ietvaros vispirms tika pārtraukta ebreju Bunda un cionistu organizāciju darbība (181. lpp.). Par padomju ebreju “melnajiem gadiem” kļuva Staļina režīma izvērstā kampaņa pret “kosmopolitismu” un ebreju “ārstiem indētājiem” (183. lpp.). Tālāk sekoja “anticionistiskā” politika un nepārtraukti pausts naidis pret Izraēlas valsti, apsūdzot ebrejus pasaules kundzības plānu kaldināšanā sadarbībā ar “amerikāņu imperiālistiem” (185. lpp.). Jāatzīmē, ka savu anticionistisko antisemitismu Padomju Savienība uzspieda gandrīz visām tās virskundzībā nonākušajām Austrumeiropas valstīm. Padomju propagandas aparāts “anticionismu” centās izplatīt visā pasaulē. Padomju militārās piegādes arābu valstīm izraisīja regulārus karus ar Izraēlu un ļāva uzplaukt antisemitisku teroristu organizācijām.

Autors ir pieminējis arī Molotova–Ribentropa paktu, bet vienīgi padomju režīma veikto masveida represiju un deportāciju sakarā (182. lpp.). Būtībā šis pakts pavēra ceļu Otrajam pasaules karam. Tieši staļiniskās Padomju Savienības brāļošana ar nacistisko Vāciju (1939–1941) neatkarīgi no tā, vai šādas Staļina politikas pamatā bija naiva un lēticīga vēlme novilcināt kara sākumu vai paša plāni uzbrukt pirmajam, deva iespēju nacistiskajai Vācijai strauji iekarot milzīgas teritorijas un netraucēti izvērst ebreju slepkavošanu.

Rakstā minētie daudzie piemēri par antisemitisma plašo izplatību mūsdienā Krievijā skaidri apliecina valsts varas nespēju vai nevēlēšanos cīnīties ar ultranacionālistu un neonacistu organizācijām.

Antisemitisma izpausmes veidiem Rumānijā no 1866. līdz 2009. gadam vēltīts Marianas Hausleitneres (*Mariana Hausleitner*) raksts. Ar 1866. gada konstitūcijas pieņemšanu, kurā tika noteikts, ka vienīgi kristieši var kļūt par Rumānijas pavalstniekiem, Rumānija kļuva par valsti ar antisemitisku pamatlikumu (202. lpp.). Ebreji ieguva pilsoņtiesības tikai 1923. gadā, bet tūdaļ pat sekoja virkne ebreju tiesības ierobežojošu likumu. Tomēr, lai cik spēcīgs arī bija antisemitisms Rumānijā un Otrā pasaules kara laikā tur veiktās nežēlīgās etniskās tīrīšanas, kurās dzīvību zaudēja liela daļa Rumānijas ebreju, holokausts Rumānijā nebija tik totāls kā citās Austrumeiropas valstīs, kuras nonāca tiešā nacistiskās Vācijas okupācijā. Pēc kara Rumānijas komunistiskais režīms izvērsa plašu antisemitisku kampaņu un ebreju vajāšanas, kuras bija ļoti līdzīgas staļiniskās Padomju Savienības piemēram un notika arī citās padomju bloka valstīs Austrumeiropā. Būtiskas atšķirības iezīmējās 60. gados, kad Rumānija neiesaistījās padomju anticionisma kampaņā, nesarāva diplomātiskās attiecības ar Izraēlu un pieļāva ebreju izceļošanu no valsts, pārvēršot to par sev ļoti izdevīgu biznesu (219. lpp.). Svarīgas un pozitīvas pārmaiņas Rumānijā iezīmējušās kopš 2006. gada, kad tika pieņemts likums, kurš aizliedza antisemitisko propagandu (221. lpp.).

Grāmatu noslēdz Zamuela Zalborna teorētiski apkopojošs raksts par antisemitismu Austrumeiropā, kurā autors ir sniedzis patiešām dziļu anti-

semītisma teorētisko analīzi. 20. gadsimts parādīja, ka antisemitisms neatkarīgi no tā spēka un ietekmes katrā atsevišķā valstī ir vissmagākais un visbīstamākais sabiedrības morālās un ētiskās degradācijas veids, kurš noveda pie holokausta noziegumiem. Līdzatbildību par šī nozieguma pieļaušanu nes arī Rietumu demokrātijas, kuras Hitlera Vācijas galējo antisemitismu un nacistu Nirnbergas rasu likumus uztvēra kā interesantu eksperimentu vai Vācijas iekšējo lietu, labprāt piedalījās rasistiskas antisemitiskas valsts rīkotajās olimpiskajās spēlēs un turpināja uzlūkot Hitleru kā cienījamu valsts vadītāju. Diemžēl arī šodien nav atskanējis neviens vārds, ka tie režīmi, kuri klaji nolieguši holokaustu un pat draudējuši ar tā atkārtošānu, būtu pelnījuši pilnīgu starptautisku izolāciju. Diemžēl arī Latvijā var brīvi pārpublicēt nacistu antisemitiskās propagandas materiālus, izdot tulkotu antisemitisku literatūru un valsts televīzijā spriedelēt par “nelojālām tautām”. Diemžēl ļoti maz ticams, ka Latvijā atradīsies kāda izdevniecība, kura uzņemtos šīs vērtīgās un vēstures faktos stingri argumentētās grāmatas izdošanu latviešu valodā.

Arturs Žvinklis

Katrin Reichelt. *Lettland unter deutscher Besatzung 1941–1944. Der lettische Anteil am Holocaust*. Berlin: Metropol Verlag, 2011. 428 S. DOKUMENTE – TEXTE – MATERIALIEN. Veröffentlicht vom Zentrum für Antisemitismusforschung der Technischen Universität Berlin, Bd. 78. ISBN 978-3-940938-84-8 (Katrīna Reihelte. *Latvija vācu okupācijā 1941–1944. Latviešu līdzdalība holokaustā*)

Monogrāfijas autore Katrīna Reihelte Latvijā bijusi daudzkārt, gan te veicot pētniecības darbu, gan piedaloties zinātniskajās konferencēs. Vairāki viņas pētniecības darbi arī publicēti Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu krājumos. Šeit recenzējamās monogrāfijas pamatā ir Reiheltes promocijas darbs, kuru viņa aizstāvēja 2009. gada novembrī Berlīnes Tehniskās universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē. Nosaukums promocijas darbam atšķiras no monogrāfijas virsraksta, un tas bija: “*Die Verfolgung der Juden in Lettland 1941–1944 – der lettische Anteil an einem Massenverbrechen*” (Ebreju vajāšana Latvijā 1941–1944 – latviešu līdzdalība masu noziegumā).

Promocijas darba virsrakstā priekšplānā izvirzīts holokausta jautājums, bet publikācijā holokausts atkāpjas otrajā plānā un pirmajā izvirzās plašāks skatījums uz vācu okupācijas laiku, holokaustu saistot ar vispārējām no-